

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 4, Sayı: 12, Eylül 2017, s. 166-186

Eyüp YAKA¹

EMİR VE NEHİY BAĞLAMINDA SAHABE’NİN KUR’ÂN BİLİNCİ²

Özet

Vahyin inişine şahit olan Sahabe, Kur’ân’la ümmilikten kurtulup her anlamda aydınlanmaya başlamıştır. Vahyin değiştirip dönüştürdüğü Sahabe, adeta tüm irade ve yönelimleri ilahi irade doğrultusunda gelişip istikamet bulmuş bir nesildir. Bu onların Kur’ân algıları ile ilahi emir - nehiy anlayışlarından kaynaklanmaktadır. İlahi buyrukları tam teslimiyetle uygulamaları ve tüm benliklerini ilahi iradeye bırakmaları, Kur’ân’ın Sahabe’deki yerini, değerini ve onlardaki ilahi kelam algısını göstermektedir. Bu araştırma, daha çok örneklerden hareketle oluşturulmaya çalışılmıştır. Sahabe kuru bir öğrenme değil; ilahi emir ve nehiyleri “yaparak öğrenme” merkezli bir Kur’ân bilincine sahipti. Sahabe’nin Kur’ân anlayışıyla ilahi emir-nehiy algısını vahyin inişi sürecindeki birçok olayda görmek mümkündür: Tesettür emri, son içki yasağı vb. inince sergiledikleri tavırlar; Sahabe’nin emir-nehiy hassasiyetlerini, Kur’ân algısı, bilinci ve boyutlarını göstermektedir. Bu çalışmada diğer din salıklarının ilahi emir-nehiylere tavırları da Sahabe’nin tutumuyla mukayese edilmiştir. Araştırmada Sahabe’nin doğru ve orijinal Kur’ân yaklaşımlarını, Kur’ân algısıyla bilincini günümüze taşımak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Emir-Nehiy, Kur’ân Bilinci, Sahabe

THE QUR'ANIC CONSCIOUSNESS OF COMPANIONS IN THE CONTEXT OF AMR AND NAHY

Abstract

The Companions, who witnessed descent of revelation, have eliminated illiteracy of them by means of the Qur’an and began to be enlightened in every aspect. The

¹ Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı., eyaka07@hotmail.com

² Bu makale 18-20 Mayıs 2017 tarihleri arasında Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi tarafından düzenlenen II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumunda (asos congress) sunulan bildiriden genişletilerek türetilmiştir.

Companions, changed and transformed by the revelation, were a generation developed their will and directions in line with the direction of divine will and reached the right way. This is due to their Qur'anic perceptions and divine amr and nahy. The Companions' practice of divine imperatives with total submission and also of their surrender themselves to the divine will indicate the place, value and awareness of the Qur'an and the concept of divine word for the Companions. This research was mostly based on concrete examples. The Companions did not have a Qur'anic consciousness centred upon solely learning; rather they followed an approach of "learning by doing" the divine amr and nahy. It is possible to observe the Companions' Qur'anic understanding and of their concept of the divine amr and nahy in many events in the process of the revelation: The manners exhibited by the Companions during the order of hijab and the final prohibition of drinking etc. prove the sensitivity of the Companions about divine amr and nahy, their perceptions of the Qur'an, their awareness and dimensions of it. In this study, attitudes of the followers of other religions towards divine amr and nahy have been compared with the attitudes of the Companions. The study also aims to transfer the right and original approaches of the Companions to the Qur'an and their perceptions and awareness of it to the present-day.

Key Words: Tafsir, Amr, Nahy, Qur'anic Consciousness, the Companions of the Prophet.

GİRİŞ

Son ilahi kelamın yeryüzündeki ilk muhatabı olan Sahabe, gerek vahiy öncesi gerekse vahiy sonrası dönemler itibariyle birçok yönden incelenmeye değerdir. Yaşadıkları coğrafya ve kültür yönüyle Sahabe ümmi bir toplum idi.³ İşte duruma uygun olarak o toplum bu vasıfta bir Rasûl⁴ ile şereflenmiştir.

Kur'an vahyinin başlangıcı, bu ümmi toplumun aydınlanmasında ve değişip dönüşmesinde en temel dönüm noktasıdır. Yani onlardaki dönüşüm ilahi vahiy ile başlamış ve 23 yıllık süreçte kemale erişmiştir. Bu sürecin en etkin unsuru Kur'an'ın mucizevi tadrîc metodudur denilebilir.

Vahyin inişine şahit olan Sahabe; adeta tüm irade ve yönelimleri ilahi irade doğrultusunda gelişmiş ve istikamet bulmuş bir nesildir. İşte bu dönüşüm, değişim ve gelişim; onların inanç kaynağı olan Kur'an'a dair algıları ile ondaki ilahi emir ve nehiy anlayışlarından kaynaklanmaktadır.

Araştırma konusu; sahabenin Kur'an'daki ilahi emirlerle nehiyeler karşısında takındıkları tavırların, onlardaki Kur'an algısı ve bilincinin boyutlarına ve derinliklerine bakmayı zorunlu kılmaktadır. İlahi buyruklar karşısında hiçbir beklenti ve endişe taşımaksızın tam bir teslimiyetle onları yerine getirmeleri ve tüm benliklerini ilahi iradeye bırakmaları, Kur'an'ın sahabedeki yerini, değerini ve onlardaki ilahi kelam algısını da gözler önüne sermektedir.

Bilindiği gibi vahyin Mekke ve Medine dönemi bulunmaktadır, ayrıca ilahi kelamın ahkam kısmı da Medine döneminde inmiştir. Ahkamı oluşturan emir ve nehiyelerin çoğunluğu her ne kadar vahyin Medine dönemine aitse de bunların alt yapısı genel hatlarıyla Mekke döneminde

³ Bakara 2/78; Âl-i İmrân 3/20, 75; Cuma 62/2.

⁴ A'râf 7/157-158.

oluşturmuştur. Bu, ayrı bir araştırma konusu olarak değerlendirilebilir. Bu araştırma konumuzu daha çok örneklerden hareketle oluşturmaya ve incelemeye çalışacağız.

Bu çalışmada dini duyarlılıkların tutum ve davranış hale gelmesine yardımcı olmak, çok geniş yelpazede ortaya çıkan çeşitli Kur'ân yorum ve yaklaşımlarının bulunduğu çağımızda doğru, saf ve orijinal Kur'ân algısı ve bilincini bir miktar günümüze taşımak; en azından ilahi emir ve nehiylerin Sahabe'de bir yaşam metodu haline gelen uygulamalarını sunmaya yardımcı olmak gibi noktalar amaçlanmaktadır.

A) SAHABE'DE GENEL KUR'ÂN BİLİNCİ

Sahabe'deki Kur'ân bilincine baktığımız zaman onların Kur'ân'ı daha çok pratiğe aktarma ve uygulamaya odaklandıkları görülmektedir. Yani onlar kuru bir öğrenme değil, ilahi emir ve nehiyleri “yaparak öğrenme” merkezli bir Kur'ân bilincine sahip idiler. Kurtubî (ö.670/1273) Tefsirinin mukaddimesinde geçen aşağıdaki rivayetler bunu net şekilde göstermektedir:

“Ebu Amr ed-Dânî, *"Kitâbu'l-Beyân"* adlı eserinde Hz. Osman, İbn Mes'ud ve Ubeyy b. Ka'b'dan şunu rivayet etmektedir: **“Rasûlullah (sav) onlara Kur'ân'dan on âyeti öğretirdi. Onlar ise bu âyetlerdeki amel ile ilgili hususları öğrenmedikçe bir başka on âyete geçmezlerdi. Böylelikle Hz. Peygamber, bizlere hem Kur'ânı ve hem de onunla amel etmeyi birlikte öğretirdi.”**

Abdurrezzak'ın Ma'merden, onun da Ata b. es-Sâib'den rivayetine göre, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî şöyle demiştir: **“Biz, Kur'ân'dan on âyeti öğrendik mi, onlardaki helali, haramı, emir ve nehiyleri öğrenmedikçe bir sonraki on âyeti öğrenmeye geçmezdik.”** İmam Malik'in Muvatta'ında belirttiğine göre Abdullah b. Ömer, Bakara sûresini sekiz yılda öğrendi.” Hatta başka bir rivayette ise: **Ömer, Bakara sûresini on iki yılda öğrendi. Onu hatmedince bir deve kesti.”**

Abdullâh b. Mes'ud dedi ki: **“Kur'ân'ın lafızlarını ezberlemek, bizim için zor, onunla amel etmek bizim için kolay olmuştu. Fakat bizden sonrakilere Kur'ân'ı ezberlemek kolay, onun gereğince amel etmek zor olacaktır.”**

Mücâhid'in rivayetinde İbn Ömer demiş ki: **“Bu ümmetin ilkleri döneminde Rasûlullah (sav)'ın ashabından faziletli olan bir kimse, Kur'ân'dan ancak bir sûre ya da ona yakın bir miktar ezberlerdi. Onlara Kur'ân gereğince amel etmek ihsan buyrulmuştu. Bu ümmetin sonrakileri ise, küçüğü de âmâsı da Kur'ân-ı okuyacak, fakat onun gereğince amel etmek, onlara ihsan edilmeyecektir.”**⁵

Bu rivayetler aynı zamanda, Kur'ân'ın yaklaşık 23 yıl süren ilahî eğitim metodu olan tadrîciliğin Sahabe'de pratiğe dökülerek uygulandığını, bunun yanısıra o nesilde, hemen hayata geçirilip uygulanan bir kitap anlayışının yerleştiğini de göstermektedir. Kur'ân'ın inişi sürecinde yaşanmış birçok olayda Sahabe'nin ilahi emir ve nehiy telakkisini de görmek mümkündür:

B) EMİR-NEHİY KARŞISINDA SAHABE TUTUMU

İlahi bir dinin en temel unsuru iman ve bunun da en belirgin göstergeleri kulluğun tezahürü ettiği emir ve nehiylerdir. Kur'ân'ın Medenî kısmı bu konuları ihtiva eden ahkâmı

⁵ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mübeyyin limâ Tezammenehû min 'es-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*, (Müessesetü'r-Risâle, 1. bsk., Beyrut 2006), I, 68-69.

oluşturmaktadır. Mekke döneminde çok büyük bir iman sınavından geçen Sahabe, Medine döneminde inen ahkamı özellikle de emir ve nehiyleri anında uygulamaya müsait bir kıvama gelmişti. Araştırma konumuzu o dönemde yaşanmış somut örneklerle incelemeye çalışacağız.

1.Emir ve Nehiy Kavramları

a) Emir

“Bir işin yapılmasının istendiğini ifade eden söz anlamında fıkıh usulü terimi olan Emir (emr) kelimesinin sözlükteki iki farklı anlamından biri “hal, durum, iş, olay, konum”dur. Bu anlama gelen emrin (çoğulu umûr) geniş bir kullanım alanı mevcut olup Kur'an-ı Kerim'de yer aldığı 150'den fazla ayette de⁶ genellikle bu manayı ifade etmektedir. İkinci anlamı ise nehyin zıddı olarak "bir işin yapılmasını istemek"tir (çoğulu evâmîr). Kelime bu anlamda da Kur'an'da geçmektedir.⁷ Emir, fıkıh usulünde genelde "bir işin yapılmasının otoriter bir tarzda istenmesi için vazolunmuş söz" olarak tarif edilir.”⁸

b) Nehiy

Sözlükte “yasaklamak, bir işten vazgeçilmesini istemek, engellemek” anlamındaki nehy kelimesi fıkıh usulü terimi olarak “bir işten kaçınmayı buyurucu bir tarzda talep etmeye delâlet eden söz” demektir. Aynı kökten türeyen **nühye** ve **nühâ** kelimeleri de frata uygun olmayan şeylerden vazgeçmeye çağırıldığı için “akl” manasında kullanılmaktadır.⁹ Genelde bir müminin özelde ise Sahabe'nin ilahi emir ve nehiy karşısındaki durumunu şu ayet son derece net ve çarpıcı bir şekilde anlatmaktadır:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَىٰ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا

*“Allah ve Rasûlü bir şeye hükmettiği zaman; ne mü'min erkekler için ne de mü'min kadınlar için artık işlerinde bir seçme hakkı olamaz. Kim de Allah'a ve Rasûlüne isyan ederse; şüphesiz ki apaçık bir şekilde sapmış olur.”*¹⁰

Bu ayetin ilk muhatabı olan Sahabe artık bu noktadan itibaren zihin ve gönül dünyalarında ilahi buyrukların ne olduğu, bunlar karşısında kendilerinin konumunun ve tutumlarının nasıl olması gerektiği ile ilgili bir bilinç ve inanç oluşmuş böylece iman dünyalarına yerleşmiştir.

C) EMİRLERE ÖRNEKLER

1) إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا

*“Şüphesiz ki Allah, size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hüküm vermenizi emreder. Gerçekten Allah bununla size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz ki Allah Semî'dir, Basîr'dir.”*¹¹

⁶ Bkz. Muhammed Fuâd Abdulbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1945), "emr" md.

⁷ A'râf 7/77, 150; Zâriyât 51/44; Talâk 65/8.

⁸ Öğüt, Salim, “Emr”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara 1995), XI, 119-121.

⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Daru'l-Maârif, Kahire ts.), VI, 4565; Apaydın, H.Yunus, “Nehy”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara 2006), XXXII, 544-546.

¹⁰ Ahzâb 33/36.

¹¹ Nisa 4/58.

Bu ayet Osman b. Talha hakkında nazil oldu. Ka'be'nin Sedâne (Ka'be'nin anahtarlarını taşıma) görevi ondaydı. Hz. Peygamber (sav), Mekke'nin fethi günü Mekke'ye girdiğinde Osman, Ka'be'yi kilitleyerek Ka'be'nin üstüne çıkmış. Allah'ın Rasûlü (sav) Ka'be'nin anahtarını aramış, "Osman b. Talha'da" demişler. Osman'dan anahtarı istemiş, o ise vermemekte direnmiş ve: "Şayet Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğunu bilseydim anahtarı ona vermemelik etmezdim." demişse de Hz. Ali, Osman'ın kolunu bükerek elinden anahtarı almış ve Ka'be'nin kapısını açmış, Allah'ın Rasûlü (sav) de girerek Ka'be'nin içinde iki rek'at namaz kılmışlar. Efendimiz Ka'be'den çıkınca hacılara su verme görevi olan Sikâye ile Ka'be anahtarını taşıma görevi olan Sedâne'nin kendisinde birleşmesini arzu eden amcası Abbas (ra) Ka'be anahtarının kendisine verilmesini istemiş de Allah Taâla bu ayet-i kerimeyi indirmiş.

Bunun üzerine Rasûlullâh (sav); Hz. Ali'ye, anahtarı Osman'a geri vermesini ve ondan özür dilemesini emretmiş. Hz. Ali de Efendimizin emrini yerine getirip anahtarı Osman'a verince Osman: "Ey Ali, anahtarı benden zorla aldın ve bana eziyet de ettin, sonra geldin rıfk ile geri veriyorsun, ne oldu ki böyle yapıyorsun?" diye sormuş. Hz. Ali: "Ey Osman, Allah senin hakkında ayet indirdi." deyip bu ayeti okuyunca Osman: "Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şahadet ederim." deyip müslüman olmuş. Cibril gelip: "Bu Beyt dünya yüzünde oldukça anahtarı ve Sedânet görevi Osman'ın oğullarında olacaktır." demiş. Halen bugün de onların elindedir. Mücahid'den gelen rivayette Hz. Peygamber'in (sav) anahtarı Osman'a iade ettirip: "Ey Ebu Talha oğulları, bunu Allah'ın emaneti olarak alınız. Bunu sizden ancak bir zalim alır veya almak ister." buyurmuşlardır.¹²

İslamın artık güç kazanıp hakimiyet kurduğu bir dönemde bile buna bakılmayıp ayette "emanetin ehline verilmesi" ilahi emrine Hz. Peygamberin de (sav) muhatap olduğunu Sahabe'nin görmesi, onların dimağlarında Kur'ân emrinin tartışmasız ve anında uygulanması gerektiği bilincini oluşturmuştur. Yani bir emir ve nehiy Kur'ân'da geçiyorsa hem bu hitabın sahibine hem de Rasûlüne olan iman ve saygı; Sahabe'yi bu ilahi talepleri en üst seviyede uygulama bilincine sahip kılmıştır. Bu durum da hiç şüphesiz Sahabedeki Kur'ân bilincinin hayati önem ve boyutlarını göstermektedir.

2) Kur'ân bütün inananları Allah'a karşı kulluk sorumluluğu ve görevleri noktasında hem erkekleri hem de kadınları mesul tutmuş ve hiç ayrıma gitmemiştir. Mesela haramlara karşı gözlerin ve namusların korunması yükümlülüğü her iki cinse de tevcih edilmiş¹³; bundan başka onların yapacakları görevleri kendilerinin bir özelliği olarak on sıfatla nitelemiş ve birini diğerinden ayırmamıştır:

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا

"Doğrusu müslüman erkeklerle müslüman kadınlar, iman eden erkeklerle iman eden kadınlar, itaate devam eden erkeklerle itaate devam eden kadınlar, sadık olan erkeklerle sadık olan kadınlar, sabreden erkeklerle Allah'a zilletle sabreden kadınlar, Allah'a zilletle boyun eğen erkeklerle boyun eğen kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, gizli yerlerini koruyan erkeklerle (gizli yerlerini) koruyan kadınlar,

¹² Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâbu'n-Nüzûl*, (Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrût 1985) s. 110; Çetiner, Bedreddin, *Fâtîha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl*, (Çağrı Yayınları, 4. bsk, İstanbul 2013), I, 226.

¹³ Nur 24/30-31.

Allah'ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar için, Allah bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır."¹⁴

Ancak kadınlara mahsus örtünme şeklinin beyan edildiği şu emir, kadın Sahabenin de bu konudaki hassasiyetini ve ayrıca Kur'ân bilincini göstermesi açısından dikkate değerdir:

«**Başörtülerini, yakalarının üstüne salsınlar.**»¹⁵ وَأَلْبِضْرَيْنَ بِخُمْرٍ هُنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ

“İbn Ebî Hatim der ki: Bize babamın... Safiyye Bint Şeybe'den rivayetinde o, şöyle anlatıyor: Biz Hz. Âişe'nin yanında iken Kureyş'in kadınlarını ve üstünlüklerini anmıştık. Âişe (r.a.) şöyle dedi: Şüphesiz Kureyş kadınlarının üstünlüğü vardır. Allah'a yemin ederim ki ben, Allah'ın kitabını tasdikte ve indirilenlere imanda Ensâr kadınlarından daha üstününü ve daha güçlüsünü görmedim. Nûr suresindeki «**Başörtülerini, yakalarının üstüne salsınlar.**» ayeti nazil olunca, erkekleri evlerine dönüp Allah Teâlâ'nın kendilerine kadınlar hakkında indirmiş olduğunu onlara okudular. Herkes bu âyeti karısına, kızına, kız kardeşine ve akrabasına okudu. Onların hepsi nakışlı ve resimli elbiselerini ikiye bölüp bunlarla başlarından aşağı örtündüler ki böylece Allah Teâlâ'nın kitabından indirmiş olduğuna îmân etmiş ve onu doğrulamış oldular. Sabahleyin namazda Allah Rasûlü'nün (sav) arkasında baştan aşağı örtülü olarak durdular. Sanki başları üzerinde kargalar vardı.”¹⁶

Bu rivayette de görüldüğü gibi Sahabe, Kur'ân bilinci ve hassasiyetlerini oluştururken ferdi planda kalmamış; bu bilinci tüm aile ve çevrede hakim kılmış, ayrıca ilahi emir ve nehiylerin uygulanmasında takip sorumluluğunu da her alanda canlı tutmuştur. Zira Kur'ân'da kulluk sorumluluğu ve takibi ferdî-ailevî bir bütün olarak zikredilmiş ve anne-babaya beraber yüklenmiştir: “*Ey iman edenler, yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden kendinizi ve ailenizi koruyun...*”¹⁷ Ayet hakkında Taberî (ö. 310/923) şunları söylemiştir: “Allah Taâlâ bu âyet-i kerime müminlere, kendilerini ve ailelerini cehennem ateşinden korumalarını emretmiştir. Hz. Ali (r.a.) demiştir ki: "Kişinin, aile efradını cehennem ateşinden koruması onları eğitmesi ve yetiştirmesiyle olur." Abdullah b. Abbas ise "Kişi Allaha itaat ederek, ona karşı gelmekten kaçınarak ve aile efradına Allah'ı anmalarını emrederek kendisini ve ailesini cehennem azabından korumuş olur." demiştir.”¹⁸

Kurtubi (ö.670/1273) de konuyla ilgili şu rivayeti zikretmektedir: “Bu âyet-i kerime nazil olunca, Ömer (ra) şöyle demiş: Ey Allah'ın Rasûlü! Haydi kendimizi koruduk diyelim. Peki aile halkımıza ne yapabiliriz?" Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Allah'ın size yasakladığı şeylerden onları alıkoyarsınız, Allah'ın emrettiklerini onlara da emredersiniz.”¹⁹

3) İslam yetimlere de çok büyük bir önem vermiş ve yetim haklarını çok hassas şekilde koruyup bu haklara karşı cahiliye döneminde yaygın olan özensizliği yasakladığını da en üst perdeden dillendirmiştir. Konuya dair Kur'ân'da yirmiden fazla ayet bulunmaktadır.²⁰ Bu

¹⁴ Ahzâb 33/35.

¹⁵ Nûr 24/31.

¹⁶ İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (1. bsk. Müessesetü Kurtuba, Kahire 2000), X, 218-220.

¹⁷ Tahrîm 66/6.

¹⁸ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili âyi'l-Kur'ân*, (1. bsk., Dâru Hicr, Kahire 2001), XXIII, 103-104.

¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XI, 94.

²⁰ İlgili ayetler için bkz. Muhammed Fuâd Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, s. 770.

durum karşısında Sahâbe'nin gösterdiği hassasiyet de çok çarpıcıdır. Bu hassasiyete örnek bir olayı ve ilgili ayeti şöyle zikretmek mümkündür:

وَأْتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا الْأَخْيَابَ بِالْأَيْمَانِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا

“Yetimlere mallarını verin. Temizi murdara değiştirmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günâhtır.”²¹

“Mukatil ve Kelbî şöyle diyorlar: Yanında kardeşinin yetim oğluna ait çok malı olan Gatafan'ı bir adam vardı. Bu yetim rüşdüne erişince amcasında bulunan malını istedi, o da vermedi. Davayı Hz. Peygamber'e ulaştırdılar da bu ayet nazil oldu. Yetimin amcası ayeti duyunca: “Allah'a ve rasulüne itaat ettik. O büyük günâhtan Allah'a sığınırız” dedi ve çocuğun malını kendisine verdi.”²²

Aynı konuyla ilgili olarak başka bir örnek de şöyledir: “İbn Abbâs şöyle demiştir: Allah Teâlâ'nın: «Yetim erginlik çağına ulaşınca kadar en iyi şeklin dışında malına yaklaşmayın.»²³ ve «Yetimin malına erginlik çağına ulaşınca kadar en güzel şeklin dışında yaklaşmayın...»²⁴ ve «Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar. Zaten onlar çilgin ateşe atılacaklardır.»²⁵ âyetleri nazil olduğunda, yanında yetim bulunanlar onun yemeğini kendi yemeklerinden, içeceğini de kendi içeceklerinden ayırdılar. Yetimin yemeği arttığı zaman kaldırıyorlardı. Sonra yetim ya o yemeği yiyor veya yemek bozuluyordu. Bu ise onlara ağır gelmeye başladı. Rasûlullah'a (sav) durumu anlatınca Allah Teâlâ «*Ve sana yetimlerden soruyorlar. De ki onlar için Islahta bulunmak daha hayırlıdır. Eğer kendileriyle bir arada yaşarsanız onlar sizin kardeşlerinizdir.*»²⁶ âyetini indirdi. Böylece yetimlerin yemeklerini ve içeceklerini kendi yiyecek ve içeceklerine karıştırdılar.²⁷

Daha birçok örneğini verebileceğimiz Sahabe'nin emir ve nehiy hassasiyetleri; İslam toplumunun ilk kurucu nesli olarak onlardaki Kur'ân algısı, bilinci ve değerinin boyutları yanında sonraki İslam nesilleri için de çok büyük bir dindarlık örneğidir. Bu hassasiyetlerin duygu ve karakter eğitimine aktarılması büyük önem arz etmektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

“Ey iman edenler, Allah'tan nasıl takva üzere olmak gerekiyorsa öyle müttakiler olun ve ancak müslümanlar olarak ölüň.”²⁸

Mümin kulların Allah Taala'ya itaat etmelerini ve isyandan kaçınmalarını emreden²⁹ bu ayet, hem emir ve nehiylerin geldiği yüce makamı hem de O'na saygıyı müminlerin şuuruna yerleştirmiştir.

²¹ Nisâ 4/2.

²² Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 100; Abdülfettâh el-Kâdî, *Esbâbü'n-Nüzûl mine's-Sahâbe ve'l-Müfessirîn*, (Kahire ts.), s. 58; Çetiner, Bedreddin, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl*, I, 197-198.

²³ En'âm 6/152.

²⁴ İsrâ 17/34.

²⁵ Nisâ 4/10.

²⁶ Bakara 2/220.

²⁷ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, III, 699-700; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 1. bsk. Dâru'l-Hadîs, Kahire 1995), III, 312; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 294-295.

²⁸ Âl-i İmrân 3/102.

“İbn Ebî Hâtim'in Saîd b. Cübeyr'den rivayetine göre **"Allah'tan nasıl takva üzere olmak gerekiyorsa öyle müttakiler olun."** ayeti nazil olunca bu müslümanlara çok ağır geldi; geceleri hep kıyamla geçirmeye başladılar. O kadar çok namaz kıldılar ki bacakları uyuştu, neredeyse alınları delindi (yara oldu). Bunun üzerine onlara hafifletmek üzere Allah Teala **"Allah'tan, gücünüz yettiği kadar takva üzere olun"**³⁰ ayetini indirdi.³¹ Önceki emrin hafifletilmesi meyanında diğer ayetin gelmesi; aynı zamanda Kur'ân'ın ağırdan hafife ve zordan kolayla doğru kendine mahsus o ilahi tadrîc metodunu da uyguladığını göstermektedir.

5) İslam toplumunu ve gelecek nesilleri hatta tüm insanlığı tehdit eden büyük tehlikelerden birisi de ekonomik haksızlıklardır. Bunların başında da toplumu sömürülenler ve sömürenler şeklinde ayıran ve sınıfsal farklılıkları doğuran faizdir. Tarihin her döneminde emeğin üstünden haksız ve emeksiz kazançlar sağlayanlar olmuştur. İşte bu tür kazançların belki de en acımasız olan faiz, cahiliye toplumunda da mevcut idi. Vahye muhatap ilk toplum olan Sahabe'den kaldırılması da gerçekten tarihi bir olaydır. Bununla ilgili haramı emir siygasıyla getiren ayet ve Sahabe'deki yansımasını şöyle zikretmek mümkündür:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ

"Ey iman edenler, mü'minler iseniz Allah'tan takva üzere olun ve faizden kalanı bırakın, almayın."³²

“Atâ ve İkrime şöyle anlatıyorlar: Bu ayet-i kerime Abbâs b. Abdulmuttalib ve Osman b. Affan hakkında nazil oldu. Onlar insanlara borç olarak hurma verirlerdi. Bir keresinde borç verdikleri birisi hurma kesim vakti bunlara gelip: "Sizin alacağınız hurmanın tamamını size versem ailemin yemesine yetecek hurmam kalmayacak. Size olan hurma borcumun yarısını şimdi versem de kalan yarısını ikiye katlayarak gelecek sene versem." dedi. Onlar da kabul ettiler. Bir sonraki sene borcun ödenme vakti gelip de o adamdan alacaklarını istediler. Bundan haberi olan Hz. Peygamber (sav) ikisini bundan men etti de Allah Teala bu ayeti indirdi. Abbas ve Osman: "İşittik ve itaat ettik." dediler, sadece ona verdikleri borcu, yani ana malı aldılar."³³

Gerek bu rivayet örneğinde ve gerekse birçok olayla ilgili rivayetlerde Allah ve rasûlünün taleplerine karşı dikkat çekici bir cevap olan “işittik ve itaat ettik” cümlesiyle Sahabe'nin duygusal olarak da emre itaata her an hazır olduklarını göstermişler ve hem söz hem de fiil olarak teslimiyetlerini daima izhar etmişlerdir.³⁴ Bu durum ise onlardaki Kur'ân tasavvuru ve bilincinin bir neticesi olarak değerlendirilebilir.

D. NEHİYLERE ÖRNEKLER

Cahiliyye toplumunda kökleşmiş bir gelenek haline gelen içki tüketimi Kur'ân'ın tedricî eğitim metodu ile aşama aşama ortadan kaldırılmıştır. İşte bu süreçte gelen ayetler ve özellikle son inen ayet karşısında sahabenin gösterdiği tavır da çok önemli bir Kur'ân hassasiyetidir.

²⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 130-131.

³⁰ Tegâbün 64/16.

³¹ Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tefsîru'd-Dürri'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, (Merkezü Hicrî'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye, Kahire 2003), XIV, 521.

³² Bakara 2/278.

³³ Abdulfettâh el-Kadi, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 42; Çetiner, Bedreddin, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl*, I, 119.

³⁴ Bu teslimiyet ifadeleriyle ilgili diğer ayetler için bkz. Bakara 2/285; Mâide 5/7; Nûr 24/47, 51.

- {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ} {إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَن ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنتُمْ مُنْتَهُونَ}

1) “Muhammed İbn Halet... İbn Büreyde'den, o da babasından nakleder ki; Büreyde şöyle demiş: Biz, üç veya dört kişi olarak Remle'de oturmuş şarap içiyorduk. Yanımızda büyük bir cam kavanoz vardı. O zaman şarap içmek helâldi. Ben, kalkıp Hz. Peygamber'in yanına geldim ve o'na selâm verdim. Bu sırada rakı içmeyi haram kılan âyet, nazil olmuştu. Âyetin «**artık vazgeçersiniz değil mi?**» kavline kadar dinledikten sonra arkadaşlarımın yanına geldim ve «**Artık vazgeçersiniz değil mi?**» kısmına kadar okudum. Arkadaşlardan bir kısmının şarap dolu bardağı elindeydi. Birazını içmiş birazı daha bardaktaydı. -Tıpkı hacamat alanın yaptığı gibi-bardağını üst dudağının altına koymuştu. Arkadaşlar bardaklarını ve şişede bulunan rakıyı döktüler ve; “vazgeçtik ey Rabbimiz” dediler.”³⁵

Konuyla ilgili bir başka olay ise şu rivayette anlatılmaktadır: “Ahmed b. Hanbel rivayet ediyor: Bize Revh... Abdurrahmân b. Ğanim'den nakleder ki; Temîm ed-Dârî Hz. Peygambere her yıl bir içki tulumu hediye edermiş. İçkinin haram kılındığı yıl, tulumu getirmiş. Rasûlullah (sav) onu görünce, gülmüş ve buyurmuş ki: Biliyor musun artık o, haram kılındı. Temîm, Rasûlullah'a demiş ki: Ey Allah'ın Rasûlü, onu götürüp satsam ve parasından yararlansam? Rasûlullah (s.a.) buyurmuş ki: Allah Yahudilere lanet etsin; onlar, kendilerine sığır ve koyunun yağı haram kılınca; gidip yağı erittiler ve onu satıp yiyecek aldılar. Doğrusu rakı haramdır. Parası da haramdır.”³⁶

Bu olay aynı zamanda Ehl-i Kitâb'ın kendi kitaplarında gelen emir ve nehiyeler karşısında gösterdikleri tavırları ve dînî hassasiyetleri ile ilahi kelim bilinci ve algılarının bizzat Hz. Peygamber'in (sav) dilinden anlatımını da gözler önüne sermektedir. Bu rivayet, onlarla Sahabe'nin ilahi emir ve nehiyeler karşısındaki hassasiyetlerini mukayese için çok çarpıcı bir örnektir. Bu konuya çalışmamızın ileri bölümlerinde ayrıca temas edeceğiz.

İçinde yaşadığımız çağda ise insanlığın hala pençesinde kıvrandığı alkol ve diğer uyuşturucu maddelerin tehdidi önü alınmaz şekilde devam etmektedir. Ama aynı zamanda hem İslam alemi ve hem de diğer din salikleri bunları yasaklayan Kur'ân ayetlerini okuyup bilmekte olduğu halde; hala her iki inanç dünyasında da bu maddelerin tüketimi ve bağımlılığı devam etmektedir. Bu çelişki ve garabetin nedeni olarak, bugünkü İslam alemi ile onlardan ve Kur'ân'dan haberdar olan insanlığın Kur'ân bilincindeki eksiklik ve zayıflıktır sonucu çıkarılabilir. Oysa Sahabe'nin bu konudaki hassas tutumuna dair yukarıda geçen örnekte gördüğümüz üzere; çağımız insanında olamayan şeyin, Sahabe'deki Kur'ân bilinci ve bunun kaynakları olduğu gün gibi ortaya çıkmaktadır.

2) Toplumun en önemli ve en dinamik çekirdeği ailedir. İslam dininin kaynakları olan Kur'ân ve sünnette aileye çok önem ve değer verilmiş, onun korunması için çok etkili kurallar vazedilmiştir. Bunlardan birisi de boşanma ile ilgili hükümlerdir. Kur'an boşanma hususunda aşamalı bir metot izlemiştir. Bunun sebebi de aile denilen mukaddes yapıyı ayakta tutabilmek ve toplumda büyük manevi yaraların açılmasına engel olmaktır. Bunu sağlamak için de her aşamasında kopma sürecine girmiş olan ailenin hukuki ve duygusal manevi bağlarını tekrar

³⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, 661-662; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, V, 338.

³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 236; İbn Kesîr, *a.g.e.*, V, 337.

birleştirmek için her fırsatı değerlendirmiştir. Bu hususa önemli bir örneği şöyle sunmak mümkündür:

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَّغُنَّ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ

"Kadınlarınızı boşadınız da iddetlerini bitirdiler mi aralarında meşru bir şekilde anlaştıkları takdirde artık kendilerini kocalarına nikah etmelerine engel olmayın..."³⁷

"...Ma'kıl b. Yesâr şöyle anlatıyor. Bir kız kardeşim vardı. Birçok kişi onunla evlenmek üzere bana dünür geldiler, ama hiç birine vermedim. Bir gün amcamın oğullarından biri geldi ve kız kardeşimle evlenmek istedi, kız kardeşimi onunla evlendirdim. Allah'ın dilediği kadar birlikte oldular (evli kaldılar). Bir gün bu amcam oğlu, kız kardeşimi bir ric'î talak ile boşadı ve iddeti bitip bâin oluncaya kadar da nikahına tekrar talip olmadı. Kız kardeşim talak-ı bâin ile ondan boşanmış olduktan sonra talipleri gelmeye başladı. Bunu gören amca oğlum da gelip kızkardeşimle yeniden evlenmek istedi. Ben: "Alçak herif, kız kardeşimi birçok kişi istedi, vermedim, sen gelip istedin seni herkese tercih ettim ve kardeşimi sana nikahladım. Ama sen onu boşadın, üstelik iddeti bitinceye kadar da nikah yenileme talebinde bulunmadın. Ne zaman ki başkaları onu istemeye geldiler (herhalde kıskançlığından) gelip yeniden istedin. Yegane ilah olan Allah'a yemin ederim ki sonsuza kadar asla kardeşimi sana nikahlamayacağım." dedim. Kızkardeşime de: "O seni boşadı, sen ona varmak istiyorsun. Eğer sen ona varırsan yüzüm yüzüne haram olsun." diye kızdım.

Ma'kıl şöyle devam eder: İşte bunun üzerine benim hakkımda **"Kadınlarınızı boşadınız da iddetlerini bitirdiler mi aralarında meşru bir şekilde anlaştıkları takdirde artık kendilerini (eski) kocalarına nikah etmelerine engel olmayın..."** ayeti nazil oldu. Elbette ki Allah, kız kardeşimin eski kocasına, eski kocasının da kız kardeşime ihtiyacını bildi de bu ayeti indirdi. Allah'ın Rasulü (sav) beni çağırıp bu ayet-i kerimeyi okuyunca Ben: "Rabbimin emriyle burnum sürtüldü. İştittim, itaat ettim." dedim ve kız kardeşimi eski kocasıyla nikahladım, ettiğim yeminin de keffaretini verdim."³⁸

3) İslam kişisel anlaşmazlıklarda haklı tarafın diğerini affetmesine çok büyük bir değer vermiştir.³⁹ Bu, Allah katında da çok büyük karşılığı olan erdemli bir haslettir. Başkalarına yardım ve iyilikte bulunma önemli ibadetlerden olup hele bu, arada şahsi husumetin bulunduğu kişiler arasında olursa daha da zor bir durumdur. Böylesi bir durumda haklı olduğu halde nefesine galip gelmek, gerçekten çok yüksek bir erdeme sahip olmayı gerektirir. Bu konuya önemli bir örnek olarak şu ayetin iniş sebebinde geçen olay zikredilebilir:

وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

³⁷ Bakara 2/232.

³⁸ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *es-Sahih*, Tefsîru'l-Kur'ân, (el-Mektebetü's-Seleffiyye, Kahire 1400/1981), II, 40; Tirmizî, Ebû Mûsâ Muhammed b. İsmâ, , *el-Câmiu'l-Kebîr*, Tefsîru'l-Kur'ân, (Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. bsk., Beyrut 1996), II, 28.; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Nikâh, (Mektebetü'l-Maârif, Riyâd h. 1424/2005), VI, 2I; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, IV, 104-105.

³⁹ A'râf 7/199.

“Sizden faziletli ve varlıklı olanlar; yakınlarına, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere vermekte kusur etmesinler, affetsinler, aldırış etmesinler. Allah'ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz?...”⁴⁰

“Allah Teâlâ mü'minlerin annesi Âişe'nin ma'sûmiyetini âyetle beyân buyurup inanan gönüller hoş olup sükunete erince, bu hususta konuşanların tevbesini kabul etti. Hemen akabinde haklarında verilen cezaları uygulandı ve bu ayette Allah Teâlâ, Ebû Bekr Sıddîk'ı akrabası olan Mistah b. Üsâse'ye karşı merhamete teşvik buyurdu. Mistah, Ebû Bekir'in (r.a.) teyzesinin oğludur ve kendisine sürekli infakta bulunduğu başka malı olmayan bir yoksul idi. Allah yolunda hicret edenlerdendi. Bir yalan söyleyip iftira atmış; Allah Teâlâ da onun bundan tevbesini kabul buyurmuş, bu konuşmaları yüzünden ona ceza uygulanmıştı. Sıddîk (r.a.) ise iyilik ve ihsanı ile bilindir; gerek akrabalarına ve gerekse yabancılara iyilikleri ile tanınırdı. **«Allah'ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz? Ve Allah, Gafûr'dur, Rahîm'dir.»** kısına gelinceye kadar bu âyet nazil olduğunda Sıddîk: ‘Evet Rabbimiz, Allah'a yemîn olsun ki Senin bizi bağışlamayı severiz,’ demiş, sonra daha önce Mistah'a infâkda bulunduğu gibi aynı infâkına dönerek: - Allah'a yemîn olsun ki ebediyen ona hiç bir iyilikte bulunmayacağım, faydada bulunmayacağım, sözüne karşılık; - Allah'a yemîn olsun ki bundan (ona infakta bulunmaktan) ebediyen ayrılmayacağım, demiştir.”⁴¹

Bu olayda da görüldüğü gibi Sahabe'nin en seçkini bile her zaman iyilikte bulunup kolladığı ve üstelik akrabası olan biri tarafından iffetine atılan bir iftira karşısında beşeri bir tepki gösterip yardımcı kesme kararını yeminle teyit ettiği bir durumda; bütün nefsanîyetini bırakıp Allah'ın emrine hiç düşünmeden uyarak teslimiyet göstermiştir. İşte bu ve benzeri birçok olay Sahabe ile Kur'an arasında çok ulvî ve muazzam bir bağ ve akılları durduran bir ilişki olduğunu göstermektedir. “Sahabenin Kur'an'la kurduğu bu varoluşsal ilişkiyi rasyonel akıl, zihin ve düşünceden ziyade, kalbi bir fiil olarak iman ve teslimiyete dayalı hissiyat belirlemiştir. Bu nitelikteki anlamada sahabe Hz. Peygamber'in sünnetiyle ete kemiğe bürünen vahyin çağrısına dikkat kesilmiş, sanki bizzat Allah'la karşılıklı konuşur gibi, ilahi buyruğu işitmiş ve bunun gereğini yerine getirmiştir ki, *"Rabbimiz! Biz, 'Rabbimize inanıp güvenin' diye çağrıda bulunan elçiyi duyduk ve iman ederek bu çağrıya uydu k Rabbimiz! Günahlarımızı affet; hatalarımızı yok sayıp bağışla ve bizim canımızı hayırlı kullar zümresine dahil kimseler olarak al!"* mealindeki Al-i İmran 3/193 ayette de sahabenin iman ve teslimiyet üzerinden Allah'la kurdukları bu derin ilişkiye işaret edilmiştir.”⁴²

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Sahabe tüm benliğini ve iradesini ilahi vahyin ve hitabın akışına bırakmış ve tamamen onun yönlendirmesine teslim etmiştir. İşte onlardaki Kur'an bilinci ve algısı bu atmosferde odaklanmıştır.

4) Hucurât sûresi, Sahabe'nin Rasûlullah'a (sav) karşı davranış kurallarını ve onula ilişkilerini ihtiva etmektedir. Surenin ikinci ayetinde şöyle buyrulmakta:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ

⁴⁰ Nûr 24/22.

⁴¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, X, 198.

⁴² Öztürk, Mustafa, “Sahabe Ve Kur'ân”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, sh. 9, Güz 2015.

“Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamberin sesinden fazla yükseltmeyin. Birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi onunla da öylece konuşmayın. Yoksa siz farkında olmadan bütün emekleriniz hiçe iniverir.”⁴³

Ayetin inişinden sonra meydana gelen bir olay şöyle nakledilmektedir: “İmâm Ahmed der ki: ... Enes şöyle anlatıyor: «*Ey îmân edenler, seslerinizi peygamberin sesinden yüksek çıkarmayın...*» âyeti nazil olduğunda yüksek sesli Sâbit b. Kays b. Şemmâs: ‘Allah Rasûlü’nün (sav) huzurunda sesini yükselten benim. Dolayısıyla amelim boşa gitmiş ve ben cehennemliklerden olmuşumdur,’ dedi ve ailesi içinde üzüntülü bir şekilde oturdu. (Hatta kendisini evinin ahırına bir direğe bağlayarak hapsedmişti.) Allah Rasûlü (sav) onu aradı ise de göremedi. Ashâb’dan bazıları ona giderek: Allah Rasûlü (sav) seni aradı, sana ne oluyor? diye sordular. O da: Ben, sesini Hz. Peygamber (sav)’in sesinden daha yüksek çıkaran ve bağırarak birisiyim. Benim amelim boşa gitmiştir. Ben cehennemliklerdenim, dedi. Gidenler Hz. Peygamber’e (sav) gelip onun söylediklerini naklettiler de Rasûlullah (sav): Hayır, aksine o cennetliklerdendir, buyurdu...⁴⁴

Bu olay da diğerleri gibi, ferdi de olsa tüm Sahabe’deki ilahi emir ve nehiy algısını, dolayısıyla Kur’ân bilincinin boyutlarını göstermesi bakımından son derece çarpıcı bir örnektir. Ayrıca bu olay, onların ilahi buyruklar karşısındaki böylesi tutumlarının altında yatan ana dinamikleri göstermesi bakımından da önemlidir. İleride de bahsedileceği üzere, bu sahabinin gösterdiği tavrın karşılığında peşisıra gelen ayette de **“Peygamberin yanında seslerini kısıyanlar, muhakkak ki onlar; Allah’ın gönüllerini takva ile imtihan ettiği kimselerdir...”⁴⁵** şeklinde ifadesini bulmuş en önemli nokta, sahip oldukları takvadır. Yani onların ilahi emir-nehiylere karşı böylesi tutumlarının ve Kur’ân bilinçlerinin altında yatan dinamiklerden birisi, onların Takvâ’larıdır.

Vahyin ilk muhatabı olan Sahabe ilahi emir ve nehiyleri anında uygulama bilincini ve geleneğini bizzat Hz. Peygamber’de (sav) görüp yaşayarak öğrenmişlerdir. Hatta öyle ki bunların o kadar tavizsiz ve insanlar arasında hiçbir ayırım yapılmaksızın uygulanışını onda görmüşlerdir. Şu olaylar bu konuya uygun örnek olacaktır kanaatindeyiz:

“Mahzûm kabilesinden hırsızlık yapan bir kadının durumu Müslümanları kederlendi. Bunun üzerine kadının affı için “Rasûlullah ile kim konuşabilir?” diye düşünmeye başladılar. Rasûlullah’ın Üsâme b. Zeyd’i’ çok sevdiğini bildikleri için: “Ondan başka hiç kimse Rasûlullah ile konuşmaya cesaret edemez” dediler. Bunu Üsâme’ye söylediler. O da Hz. Peygamber’den kadının affedilmesini istedi. Üsâme’nin böyle bir talebi karşısında Rasûlullah: “Allah’ın koyduğu kurallardan birinin kaldırılması hakkında aracılık mı yapıyorsun?” dedi ve ardından kalkıp bir hutbe irad etti: “Ey insanlar! Sizden önceki kavimlerin helak olmalarının sebebi şudur: Aralarında makam ve mevki sahibi olan biri hırsızlık yapınca had uygulamayı terk ederler. Makam ve mevki sahibi olmayan zayıf biri hırsızlık yaptığında derhal had uygularlardı.” O, bu konudaki kararlılığını şu şekilde belirtti: “Allah’a yemin olsun ki, Muhammed’in kızı Fâtıma da hırsızlık yapsaydı, mutlaka onun da elini keserdim.” Daha sonra

⁴³ Hucurât 49/2.

⁴⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XIII, 139-140.

⁴⁵ Hucurât 49/3.

Hz. Peygamber bu kadının elinin kesilmesini emretti. Emir gereğince, hırsızlık yapan Fatıma b. Esved b. Abdileded'in eli kesildi.”⁴⁶

E) SAHABE’İN DİĞER DİN SALIKLERİYLE MUKAYESESİ

Bu çalışmada dini duyarlılıkların tutum ve davranış hale gelmesine yardımcı olmak, çok geniş yelpazede ortaya çıkan Kur’ân’ın çeşitli tefsir/yorum ve yaklaşımlarının bulunduğu çağımızda doğru, saf ve orijinal Kur’ân algısı ve bilincini bir miktar günümüze taşımak ve en azından bir yaşam metodu sunmaya yardımcı olmak gibi noktalar amaçlanmaktadır. Bu noktadan hareketle geçmiş ümmetlerin dini uygulamalarıyla Müslümanların mukayesesini bir ibret niteliği taşıdığı için irdelenmesi gereken bir husus olarak görmekteyiz.

Kur’ân’da bahsi geçen diğer din salıklarından özellikle İsrailoğulları’nın ilahi emir ve nehiyler karşısında sergiledikleri tavırlarla Sahabe’nin tutumunu karşılaştırdığımızda ortaya çok ilginç bir tablo çıkmaktadır.

Bir inek kesme emri/talebine karşılık verdikleri cevaplar, İsrailoğulları’ndaki ilahi emir-nehiy algısını ve duyarlılığını göstermesi bakımından önemli bir örnektir. Hatta bu tavrın arkasındaki asıl amacı Kur’ân, “neredeysse kesmeyeceklerdi!” cümlesiyle çok çarpıcı şekilde ifade etmiştir.

a) İnek Kesme Emri

“Hani, bir de Mûsâ kavmine: Allah, herhalde bir sığır boğazlamanızı emrediyor, demişti. Onlar: Sen bizimle alay mı ediyorsun, demişlerdi. Mûsâ da: Ben câhillerden olmaktan Allah'a sığınırım, demişti.

Onlar, Bizim için Rabbına duâ et de onu bize iyice bildirsin, demişlerdi. Mûsâ da: Allah, o, ne çok kart, ne de çok körpedir. İki ortası dinç bir sığırdır, buyuruyor. Artık emrolunduğunuz şeyi yapın, demişti.

Dediler ki Bizim için Râbbma duâ et de onun ne renk olduğunu bize iyice açıklasın. O da: Rabbim diyor ki: O bakanları rahatlatacak sapsarı renkli bir inehtir, demişti.

Dediler ki: Rabbına duâ et, bize açıkça niteliğinin ne olduğunu bildirsin. Çünkü bizce sığırlar birbirine benziyor. Allah dilerse biz elbette hidâyete erenlerden oluruz.

Dedi ki: Rabbim, o, ne boyunduruğa koşulup arazî süreceksin, ne de ekin sulayacak bir inehtir. Zillate uğramamıştır. Bütün kusurlardan uzaktır. Onun alacası da yoktur, buyuruyor. Onlar: İşte şimdi gerçeği ortaya koydun, dediler. Hemen onu boğazladılar ki az kalsın bunu yapmayacaklardı.”⁴⁷

Bu ayetlerin izahıyla ilgili olarak İbn Cerîr et-Taberî (310/923) şöyle diyor: “Rasûlullah (sav). şöyle buyurmuştur: Doğrusu onlar alelade bir inek kesmekle emrolunmuşlardı, fakat onlar, kendilerini zora sevkedince Allah da zorlaştırdı. Allah'a kasem ederim ki; eğer onlardan bir kısmı istisna edilmiş olmasaydı hiç bir zaman onlara hakikat açıklanmış olmazdı.”⁴⁸ “Hemen onu boğazladılar ve az kalsın bunu yapmayacaklardı.” Dahhâk, İbn Abbâs'dan naklederek der ki; **az kalsın onu yapmayacaklardı**, zaten yapmak istedikleri şey de bu değildi. Çünkü onlar kesmek istemiyorlardı. Yani bunca sorulara ve izahlara rağmen onlar ancak büyük bir gayret

⁴⁶ Müslim, Ebû'l Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *es-Sahih*, Hudûd 9, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as, *es-Sünen*, Hudûd 4, Riyâd: Mektebetü'l-Maârif, 1424/2005.

⁴⁷ Bakara 2/67-71.

⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 99-100.

sonucu kestiler. Bu ifade onları zemetmektedir. Çünkü İsrâiloğullarının maksadı; sadece direnmektir. Bu sebeple az kalsın onu kesmeyeceklerdi.”⁴⁹

b) Hac Emri

وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا “... **Ona bir yol bulabilenlerin Beyti haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır...**”⁵⁰

“Dahhâk'tan rivayetle tahrir edilen bir habere göre ise: Hac ayeti nazil olduğunda Hz. Peygamber (sav) çevresindeki bütün din mensuplarını; Arap müşrikleri, Hristiyanları, Yahûdileri, Mecûsileri ve Sâbîileri toplayıp: "Ey insanlar, Allah Teala size haccı farz kıldı, haccedin." buyurdu. Bir tek millet; Hz. Peygamber (sav)'i tasdik edip iman etti, kalan beş dinin mensupları ise küfrettiler ve: "Ona iman da etmeyeceğiz, ona doğru yönelerek namaz da kılmayacağız." dediler de Allah Teala: "**Kim de küfrederse şüphesiz ki Allah alemlerden müstağnidir.**" ayet-i kerimesini indirdi.”⁵¹

İsrailoğullarının kendi kitaplarındaki hükümlerine karşı tutumlarını ifade etmesi açısından şu ayeti son derece kapsamlı bir örnek olarak göstermek mümkündür:

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

“Kendilerine Tevrat yükletilen sonra onunla amel etmeyenlerin durumu, koca koca kitaplar taşıyan merkebin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini yalanlamış olan kavmin durumu ne kötüdür! Allah, zâlimler topluluğunu doğru yola iletmez.”⁵²

Verilen bu örnekler de göstermektedir ki diğer din salıklarının ilahi emir ve yasaklara karşı tutumları genellikle ya doğrudan karşı gelip isyan etmek, ya ayak sürümek ya da bu sorumluluktan kaçabilmenin tüm yollarına başvurmak şeklinde olmuştur. Sahabe ise ilahi taleplere çok süratli ve anında olumlu tepki vermiş; bunu sadece yapıp uygulayarak değil, “işittik ve itaat ettik” şeklinde sözlü ifade ile de göstermiştir.

D) SAHABE'DEKİ KUR'ÂN ALGISI VE BİLİCİNİN KAYNAKLARI

Vahyin bütün süreçlerini yaşayan Sahabe Kur'ân'daki ilahi emir ve nehiylerin tatbiki konusunda çok çarpıcı örneklikler sergilemişlerdir. Bu şaşkıncı tutumlarının özündeki temel dinamiklere gözetmekte fayda mülâhaza ediyoruz. Bu konu Kur'ân'ın Sahabe'deki konumu, değeri ve onlarda oluşturduğu etkiyi günümüz müminlerinin aynı konulardaki algı ve hassasiyetlerini mukayese edebilmek ve kavrayabilmek açısından son derece önemlidir. İlahi emir ve nehiyleri uygulamadaki kararlılıkları, titizlik ve hassasiyetleri onlardaki Kur'ân bilinci düzeyinin en temel göstergeleridir. Sahabedeki bu derece güçlü bir Kur'ân bilinci ve duyarlılığının kaynaklarına genel hatlarıyla şu şekilde bakmak mümkündür:

⁴⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 443-453.

⁵⁰ Âl-i İmrân 3/97.

⁵¹ Taberî, *a.g.e.*, III, 99-100; İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, (1.bsk., Dâru İbn Hazm, Beyrût 2002), I, 212; Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'il'-Mesânî*, (Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî Beyrut ts.), IV, 13.

⁵² Cuma 62/5.

1) Sahip Oldukları İman Kuvveti

Sahâbe'deki inanç alt yapısının kuvvetli ve hareketli oluşu; tevcih edilen emir ve yasak içeren ilahi talebin anında olumlu karşılık bulması sonucunu vermiştir. Zira Kur'ân vahyinin Mekke dönemine baktığımız zaman ayetlerin içeriği hep imanla ilgili olduğu görülür. Daha da ilerisi o dönemin tek mücadele konusu, Tevhid inancının tanıtımı ve yerleştirilmesi ile bunun zıddı olan şirkin imhasıdır denilebilir.

Bunun için Mekkî ayetlerde Allah Taâlâ'nın ve birliğinin tanıtılması aynı anda putların ve putperestliğin gönüllerden tamamen silinmesi konusunun işlendiği görülmektedir.

Bu süreçte Sahabe'nin müşriklerden gördüğü bütün eziyet ve muameleler onları adeta iman noktasında pişirip olgunlaştırmıştır. Bu durum Sahabe'nin tüm mal varlıklarını ve yaşanmışlıklarını terk etmeye ve Medine'de yaşamaya kadar götürecek bir iradeye sahip kılmıştır. İşte bütün bunlar onların sahip olduğu iman kuvvetini göstermektedir.

Böyle bir durumun oluşmasında ve bu sürecin her aşamasında Kur'ân'ın ve onun vak'aya göre parça parça inişinin en tekili unsur olduğu da muhakkaktır. "***Bir de Kur'an'ı insanlara ağır ağır okuman için, bölüm bölüm ve gerektiğe indirdik.***"⁵³

Kur'ân ayetleri her inişte onlardaki iman kalitesini daha da yükseltmiş ve sağlamlaştırmıştır. Şu ayetler bunu gözler önüne sermektedir:

"Mü'minler ancak onlardır ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir, Allah'ın âyetleri kendilerine okunduğu zaman imanları artar ve Rablarına tevekkül ederler."⁵⁴

"Bir sûre indirilince; onlardan kimi: Bu, hanginizin imanını artırdı? der. İmân etmiş olanlara gelince; onların imânını artırmıştır. Ve onlar, birbirleri ile müjdeleşirler."⁵⁵

"Allah, sözün en güzelini ahenkli, ikişerli bir kitab halinde indirmiştir. Rablanndan korkanların ondan derileri ürperir. Sonra hem derileri hem de kalpleri Allah'ın zikrine karşı yumuşar. Bu, Allah'ın hidâyet rehberidir, onunla istediğini hidâyete eriştirir. Allah kimi de saptırır, ona bir daha yol gösteren bulunmaz."⁵⁶

"...Sizin tanrınız bir tek tanrıdır. O'na teslim olun. Sen, mütevazı olanları müjdele. Onlar ki; Allah anıldığı zaman kalpleri titrer..."⁵⁷

İşte Sahabe'deki bu iman yapısı ve hassasiyeti henüz ahkam öncesi Mekke dönemi, onlarda kelimelerin ifadede aciz kaldığı bir imana dayalı Kur'ân bilinci oluşturmuştur. Sonuç olarak; Sahabe'de Kur'ân'ın emir-nehiy pratiğine dökülmeye çok hazır bir inanç altyapısı vahyin Mekke döneminde oluşmuştur. Yani Sahabe, ahkamı anında uygulamaya uygun bir iman kıvamına Mekke döneminde erişmiştir.

2) İman-Amel Pratiği

Kur'an'daki zikredilen iman - amel ikilisinin gereklerini de en canlı örnekleriyle Sahabe'nin ilahi emir ve yasakları uygulamasında görmek mümkündür. Konuya dair yetmişten fazla ayet

⁵³ İsrâ 17/106.

⁵⁴ Enfâl 8/2.

⁵⁵ Tevbe 9/124.

⁵⁶ Zümer 39/23.

⁵⁷ Hacc 22/34-35.

mevcuttur. Kur'ân'daki konuyla ilgili bu ayet yoğunluğu⁵⁸ inancın pratiğe dönüşmesinin değerini göstermesi yönünden çok önemlidir.

“Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde iman ve amel-i sâlih, bazı âyetlerinde bunlarla birlikte âhiret inancı yanyana zikredilerek amel-i sâlih'in faydası ve gerekliliği, kötü amelin zararı ve yanlışlığı üzerinde ısrarla durulmuş, müslümanlar her fırsatta iman ve amel-i sâlihe teşvik edilmiştir: **"İman edip amel-i sâlih işleyenlere ne mutlu! Onların sonunda varacakları yer ne güzel!"**.⁵⁹ Allah, peygamberini iman edip sâlih amel işleyenleri karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için göndermiştir.⁶⁰ ... Sâlih amel işleyenlere sâlihler veya ehl-i salâh denilir. Kur'ân-ı Kerîm'e göre **"bunlar yaratılmışların en iyisidirler"; "Allah onlardan, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır"**.⁶¹ **"Allah, yeryüzüne sâlih kullarım vâris ve hâkim olacaktır, diye hükmetmiştir"**.⁶² amel-iman münasebeti, Kur'an'da amel-i sâlih'in çoğunlukla imandan sonra zikredilmesi⁶³ amelle imanın birlikte bulunmalarının gereğine işaret eder. Sadece itikadî, vicdanî ve nazarî bir din değil aynı zamanda bir hayat dini olan İslâm, inanılan ve düşünülen her iyi, güzel ve faydalı işin uygulama alanına konulmasını ısrarla ister. İslâm'da inanmak ve inanılan şeyi yapmak esas olduğundan imanla amelin birlikte bulunmasının lüzumuna büyük önem verilmiştir.”⁶⁴ İman-amel pratiğinin Sahabe'deki tezahürünü ifade etmesi bakımından şu ayet de önemli bir örnektir:

- وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَآمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ

"İmân edip sâlih ameller işleyenlerin, Muhammed'e indirilene - ki o, Rablarından olan haktır - inananların kötülüklerini örter ve durumlarını ıslâh eder."⁶⁵

3) İmanın Takvâ Boyutunda Pratiği

“Dinin emir ve tavsiyelerine uyma, haram ve günahlardan kaçınma hususunda gösterilen titizlik” anlamında sözlükte “korumak, korunmak, sakınmak, saygı göstermek, dindar olmak, itaat etmek, korkmak, çekinmek” anlamlarındaki vikaye masdarından türeyen Takvâ kelimesini Seyyid Şerîf el-Cürçânî (ö.816/1413), “Allah’a itaat ederek azabından sakınmaktır, bu da ceza almayı haklı kılan davranışlardan nefsi korumak suretiyle gerçekleşir”⁶⁶ şeklinde tarif eder.

Takvâ ve kökün ittikâ, takî, etkâ, müttakî gibi diğer türevleri ve fiil şekilleri Kur'ân'ın 285 yerinde geçmektedir. Kur'an'da ve hadislerde takvâ bazen sözlük anlamında, bazan da “Allah'n emirlerine uyup yasaklarından kaçınarak azabından korunma” anlamında kullanılır. Genellikle peygamberler ümmetlerine, “Allah'tan sakının ve bana itaat edin” diye hitap etmiştir.⁶⁷ Kur'an'da takvâ sahibi müminlerden bahsedilirken Allah'ın onları cehennem azabından koruduğu anlatılır.⁶⁸ Takvâ kelimesi Kur'an'da on yedi yerde geçer.⁶⁹ ... Takvâ ve türevlerinin

⁵⁸ Bkz. Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, “aml” md.,

⁵⁹ Ra'd 13/29.

⁶⁰ Talâk 65 /11.

⁶¹ Beyyine 98/7-8.

⁶² Enbiyâ 21/105.

⁶³ Bakara 2/62; Sebe' 34/37; Tegâbün 64/9.

⁶⁴ Uludağ, Süleyman, “Amel”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara 1991), III,14.

⁶⁵ Muhammed 47/2.

⁶⁶ Cürçânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, (Mektebetü Lübnân, Beyrût 1985), s. 68.

⁶⁷ Şuarâ 26/108, 179.

⁶⁸ Duhân 44/56; Tûr 52/18; İnsân 76/11.

⁶⁹ Bkz. Bakara 2/197; Mâide 5/2; A'râf 7/26; Tevbe 9/108; Tâhâ 20/132.

Kur'an'da çeşitli vesilelerle ve farklı şekillerde sık sık zikredilmiş olması kavramın İslâm'daki önemini açıkça gösterir.”⁷⁰

İmanın zirve noktalarından olan Allah'a saygının (takva) tezahürünü ilk olarak Sahabe'de görmekteyiz. Nitekim Rasûlullah'a (sav) karşı davranış kurallarını ihtiva eden Hucurât suresinde Sahabe imanının Takvâ ile imtihanı şöyle anlatılmaktadır: **“Peygamberin yanında seslerini kısıyanlar, muhakkak ki onlar; Allah'ın gönüllerini takva ile imtihan ettiği kimselerdir. Onlar için mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır.”**⁷¹

Sahabe'deki Allah korkusu ve saygısı onları; dünyadaki karşılığı ne olursa olsun gizli yapılan bir günahın bile ilahi emirlerdeki gereğini uygulamaya götürmüştür. Şu örnek olaylar Sahabe'nin emir – nehiy bağlamındaki Kur'ân bilincini ortaya koymasından açısından gerçekten çok çarpıcı ve ibretliktir:

“Hz. Peygamber mescidde otururken Mâiz b. Mâlik adlı bir kişi geldi ve “Ya Rasûlullah! Beni temizle” dedi. O, “Kendine yazık etmişsin” geri dön ve Allah'a tövbe et” dedi. Kısa bir süre sonra Mâiz b. Mâlik ikinci ve üçüncü kez tekrar geldi. Rasûlullah kendisine aynı şeyleri söyledi. Dördüncü kez gelince Rasûlullah “Seni hangi şeyden temizleyeyim?” diye sorunca o da “zinadan” diye cevap verdi. Rasûlullah orada bulunanlara onun deli olup olmadığını sordu. Deli olmadığı haberini alınca, içki içip içmediğini sordu. Topluluktan biri hemen kalkarak ağzında içki kokusu olup olmadığına baktı ve böylece içki içmediği de anlaşılınca Rasûlullah “Zina mı ettin?” diye sordu. O da “Evet” dedi. Mâiz b. Mâlik kendisi hakkında bu işi yaptığına dair dört defa şahadette bulununca, Peygamber “Sen evli misin?” sorusuna “Evet” cevabını alınca, orada bulunanlara Mâiz b. Mâlik'in recmedilmesini emretti. Rasûlullah'ın bu emri, sahâbîler tarafından yerine getirildi.”⁷²

Benzer bir olay da kaynaklarımızda şöyle aktarılmaktadır: “Ezd kabilesinin el-Ğâmid kolundan veya Cüheyne kabilesinden bir kadın Hz. Peygamber'e gelerek: “Ben zina ettim, beni temizle” talebinde bulundu. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Sana yazıklar olsun! Kabilene dön ve bağışlanman için Allah'a tövbe et” ikazına kadın: “Mâiz b. Mâlik'i geri çevirdiğin gibi beni de çevirmek mi istiyorsun? şeklinde cevap verdi. Kadının ısrarı karşısında Hz. Peygamber: “Ne oldu?” diye sorunca kadın: “Zinadan dolayı hamileyim” dedi. Hz. Peygamber: “Sen mi? diye sorunca kadın: “Evet” cevabını verdi. Hz. Peygamber: “Karnındakini doğuruncaya kadar git” dedi. Kadın çocuğu doğuruncaya kadar Ensâr'dan bir adamın himayesinde kaldı. Kadın çocuğu doğurunca kundak içerisinde Hz. Peygamber'e getirdi. Hz. Peygamber: “Sütten kesilinceye kadar onu emzir” dedi. Kadın, çocuğunu süttten kesince elinde bir ekmek parçasıyla Hz. Peygamber'e getirdi ve: “Ey Allah'ın Nebisi! Çocuğu süttten kestim ve ekmek de yiyor” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, çocuğu Müslümanlardan birisine verdi ve kadının göğsüne kadar çukur kazılmasını emretti. Çukur kazıldıktan sonra insanlara onu recmetmelerini emretti.

⁷⁰ Uludağ, Süleyman, “Takvâ”, *DİA*, XXXIX, 484-486.

⁷¹ Hucurât 49/3.

⁷² İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Mektebetü'l-Hancî, Kahire 2001), V, 229; Buhârî, Hudûd 22, 23, 24, 25; Müslim: Hudûd, 16-22; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah Abdurrahman, *es-Sünen*, Hudûd 12-14, (Dâru'l-Muğnî, Riyad: 2001); Ebû Dâvud, Hudûd 23; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, Hudûd 9, (Mektebetü'l-Maârif, Riyad, ts.); İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdilllah Muhammed, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (Dâru'l-Â'lâm, Ammân 2002). s. 686; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: ts.), VI, 16-17.

Hâlid b. Velid bir taş alarak kadına attı. Taş kadının başına gelince Hâlid b. Velid'in yüzüne kan fışkırdı. Bunun üzerine Hâlid, kadına ağır sözler söyledi. Hz. Peygamber, Hâlid'in bu sözlerini duyunca: "Ey Hâlid, yavaş ol! Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun ki, o öyle bir tövbe etti ki, Sâhibu Meks onun yaptığı gibi tövbe etseydi mutlaka affolunurdu. Sonra Hz. Peygamber, onun cenaze namazını kıldırdı."⁷³

4) Allah'a ve Rasûlü'ne İtaat – Teslimiyet Bilinci

Kur'ân'ın ilk uygulayıcıları olan Sahâbe sahip oldukları imanın gereği olarak inandıkları yüce makama itaat ve tam teslimiyetle bağlanmaları; onlardaki Kur'ân bilincindeki ana dinamiklerdendir. Kur'ân'a baktığımızda konuya dair 18 ayette emir sıygasıyla Allah ve Rasûlüne itaat, ayrıca diğer peygamberlerin dilinden de 11 ayette itaat emir sıygasında geçmektedir:

- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

“Ey îmân edenler, Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emîr sahiplerine itaat edin. Eğer bir şeyde çekişirseniz Allah'a ve âhîret gününe inanmışsanız onun hallini Allah'a ve rasûlüne bırakın....”⁷⁴

- آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلُّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفِرُّ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا

“Peygamber de, îmân edenler de O'na indirilene inandı. Hepsi de Allah'a, meleklerine, kitâblarına, peygamberlerine îmân etti. O'nun peygamberlerinden hiçbirinin arasını tefrik etmeyiz. İştittik ve itaat ettik. Affını dileriz, ey Rabbımız! Dönüş Sana'dır, dediler”⁷⁵

رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَقَّنَا مِنَ الْأَذْرَارِ

“Rabbımız; doğrusu biz; «Rabbınıza inanın,» diye îmâna çağırılan bir davetçiyi işittik ve îmâna geldik...”⁷⁶

- إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Aralarında hükmetmesi için Allah'a ve Rasûlüne çağırıldıkları zaman; mü'minlerin sözü, sâdece: işittik ve itaat ettik, demekten ibarettir. Ve işte onlar, felaha erenlerin kendileridir.”⁷⁷

Burada zikredilen ayetlerin muhtevasına ilk muhatap olan nesil hiç şüphesiz Sahabe'dir. İşte buradan hareketle bu tür ayetlerin onlardaki Kur'ân bilincinin oluşması yönüyle çok ilişkili olduğunu düşünmekteyiz ve bu ayetleri bu yüzden burada sıraladık.

Genelde bir müminin özelde ise Sahabe'nin ilahi emir ve nehiy karşısındaki durumunu şu ayet daha net ve çarpıcı bir şekilde anlatmaktadır:

⁷³ Müslim, Hudûd 22, 23, 24; Ebû Dâvud, Hudûd 23; Tirmizî, Hudûd 9; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Dâru't-Tayyibe, Riyad: 2005), XV, 647.

⁷⁴ Nisâ 4/59.

⁷⁵ Bakara 2/285.

⁷⁶ Âl-i İmrân 3/193.

⁷⁷ Nûr 24/51.

- وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُمْمِنَةٍ إِذَا قَضَىٰ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا

“Allah ve Rasûlü bir şeye hükmettiği zaman; ne mü'min erkekler için ne de mü'min kadınlar için artık işlerinde bir seçme hakkı olamaz. Kim de Allah'a ve Rasûlüne isyan ederse; şüphesiz ki apaçık bir şekilde sapmış olur.”⁷⁸

Bu ayetin tefsiri hakkında rivayet tefsirinin önemli şahsiyetlerden İbn Kesîr (774/1373) şunları söylüyor: “İmâm Ahmed b. Hanbel der ki; Bize Affân... Ebu Berze el-Eslemî'den nakleler ki; Cüleybîb kadınların arasına girip onlarla oturup oynayan bir adamdı. Ben eşime dedim ki: Bu günden sonra Cüleybîb sizin yanınıza girmeyecektir. Eğer girecek olursa şöyle ve şöyle yaparım. Ebu Berze el-Eslemî der ki; Ensâr'dan bir kimsenin kız çocuğu bulunursa Hz. Peygamberin ona ihtiyacı olup olmadığını öğreninceye kadar başkasıyla evlendirmezlerdi. Rasûlullah (s.a.) Ensâr'dan bir adama; kızımı bana ver, dedi. Adam; peki ne büyük şeref ey Allah'ın Rasûlü ne sevinç ve göz aydınlığı, dedi. Hz. Peygamber; doğrusu ben onu kendim için istemiyordum, dedi. Adam; ya kimin için istiyordun ey Allah'ın Rasûlü? dedi. Hz. Peygamber; Cüleybîb için, deyince adam; ey Allah'ın Rasûlü anasına danışayım, dedi. Annesine varıp dedi ki: Allah Rasûlü kızını evlendirmek istiyor. Kadın; peki ne güzel ne büyük göz aydınlığı ve sevinç, dedi. Adam; kendisi için değil Cüleybîb için istiyor, deyince kadın; Cüleybîb mi? dedi, hayır Allah'a yemin ederim ki onunla evlendirmem, dedi. Adam kalkıp peygamberin yanına gelmek ve kızın annesinin söylediğini ona haber vermek isteyince kız dedi ki: Siz beni kiminle evlendiriyorsunuz? Annesi durumu haber verince, kız; Allah Rasûlü'nün emrini geri mi çeviriyorsunuz? Bırakın beni ona, çünkü Rasûlullah beni mahvedecek değildir, dedi. Babası kalkıp peygamberin yanına geldi ve ‘istediğin gibi yap’, dedi. Bunun üzerine peygamber onu Cüleybîb ile evlendirdi.

Bu âyet her konuda umûmîdir. Şöyle ki: Allah ve Rasûlü bir şeye hükmettiği zaman hiç bir kimsenin ona muhalefet etmesi, hiç bir görüşü, kanaati ve sözü Allah'ın ve Rasûlünün buyruğunda değişmesi mümkün değildir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **«Hayır, Rabbına andolsun ki; aralarında çekiştikleri şeylerde seni hakem ta'yîn edip sonra haklarında verdiği hükümden dolayı içlerinde bir sıkıntı duymadan kendilerini tamamen teslim etmedikçe iman etmiş olmazlar.»**⁷⁹ Rasûlullah (sav) de şöyle buyurur: **“Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki; sizlerden birinizin kendi arzulan ve hevesi, benim kendisine getirdiğim şeriata tâbi olmadıkça iman etmiş olmaz.”** Bunun için Allah Teâlâ âyetin devamında daha şiddetli davranarak buna aykırı hareket edenler için şöyle buyuruyor: **“Kim de Allah'a ve Rasûlüne isyan ederse, şüphesiz ki apaçık bir şekilde sapmış olur.»** Bu âyet Allah Teâlâ'nın şu kavline benzer: **«Onun buyruğuna aykırı hareket edenler başlarına bir belâ gelmesinden veya elîm bir azaba uğramaktan sakınsınlar.»**^{80,81}

SONUÇ

Sahabe'nin emir ve nehiy hassasiyetleri; İslam toplumunun ilk kurucu nesli olarak onlardaki Kur'ân algısı, bilinci ve değerinin boyutları yanında, sonraki İslam nesilleri için de

⁷⁸ Ahzâb 33/36.

⁷⁹ Nisa 4/65.

⁸⁰ Nûr 24/63.

⁸¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XI, 167-170.

TİDSAD

çok büyük bir dindarlık örneğidir. Bu hassasiyetlerin duygu ve karakter eğitimi aktarılması büyük önem arz etmektedir.

Onlar kuru bir öğrenme değil, ilahi emir ve nehiyleri “yaparak öğrenme” merkezli bir Kur'ân bilincine sahip idiler.

Onların Kur'an bilincinde Tedric metodu en etkili unsurlardan birisidir.

Sahabenin ilahi emir-nehiylere karşı tutumu “işittik ve itaat ettik” şeklinde olurken; diğer din salıklarının turumu “ya hemen reddetmek yahut ayak sürümek ve uygulamamak için her türlü yola başvurmak” olmuştur.

Sahabedeki Kur'ân algısı ve bilicinin temelindeki ana dinamiklerini ve kaynaklarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

- a) Sahip Oldukları İman Kuvveti
- b) İman – Amel Pratiği
- c) İmanın Takvâ Boyutunda Pratiği
- d) Allah'a ve Rasûlü'ne İtaat – Teslimiyet Bilinci
- e) **“Allah ve Rasûlü bir şeye hükmettiği zaman; ne mü'min erkekler için ne de mü'min kadınlar için artık işlerinde bir seçme hakkı olamaz...”**⁸² ilahi hükmünün Sahabe'deki etkileri.

KAYNAKLAR

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Kütübî'l-Mısırye, 1945.
- Abdülfettâh el-Kâdî, *Esbâbü'n-Nüzûl mine's-Sahâbe ve'l-Müfessirîn*, Kahire: ts.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 1. bsk., Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1995.
- Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'il'-Mesânî*, Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, ts.
- Apaydın, H.Yunus, “Nehiy”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, TDV Yayınları, Ankara: 2006, XXXII, 544-546.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *es-Sahîh*, Kahire: el-Mektebetü's-Seleffiyye, 1400/1981.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1985.
- Çetiner, Bedreddin, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2013.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah Abdurrahman, *es-Sünen*, Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2001.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as, *es-Sünen*, Riyâd: Mektebetü'l-Maârif, 1424/2005.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh Muhammed, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Ammân: Dâru'l-Â'lâm, 2002.

⁸² Ahzâb 33/36.

- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2002
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- , *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Riyad: Dâru't-Tayyibe, 2005.
- İbn Kesir, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kahire: Müessesetü Kurtuba, 2000.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, Riyad: Mektebetü'l-Maârif, ts.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mübeyyin limâ Tezammenehû min'es-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Müslim, Ebû'l Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *es-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Öğüt, Salim, “Emr”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, TDV Yayınları, Ankara: 1995, XI, 119-121.
- Öztürk, Mustafa, “Sahabe Ve Kur'ân”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, sh. 9, Güz 2015*.
- Suyûtî, Celalüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tefsîru'd-Dürri'l-Mensûr fî't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Kahire: Merkezü Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2003.
- Taberi, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001.
- Tirmizî, Ebû Mûsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmiu'l-Kebîr*, Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.
- Uludağ, Süleyman, “Amel”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, TDV Yayınları, Ankara: 1991, III, 14.
- , “Takvâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, TDV Yayınları, Ankara: XXXIX, 484-486.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Beyrût: Daru Mektebeti'l-Hilâl, 1985.